

ZEMĚ UMÍRÁ. TEOLOGIE MLČÍ?

subjektivně zabarvená esej s vyznáním
na téma „etika, teologie a životní prostředí“

OBSAH:

Lehce provokativní úvod

1. Ekologická krize
2. Krátký exkurz do změn eko–etického paradigmatu
3. Některé teologické aspekty ekologické etiky
 - 3.1 Podíl křesťanství na ekologické krizi
 - Panství člověka nad přírodou (Gn 1)
 - Desakralizace přírody
 - Patriarchát
 - 3.2 Konstruktivní přístupy v teologii k otázce ekologické etiky
 - Jahvistický příběh o stvoření světa (Gn 2)
 - Zvěstný charakter přírody
 - Svět jako podobenství, symbol a svátost Boha
 - Imanence Boha ve světě
 - Inkarnace a posvěcení hmotného světa
 - Feministická teologie: svět – Boží tělo
 - Eschatologická naděje mimolidského tvorstva
 - Sténající stvoření

Závěr

Literatura

Je pravděpodobné, že globální oteplování způsobuje lidská aktivita. Významný vliv na oteplování má produkce skleníkových plynů, zejména oxidu uhličitého vznikajícího spalováním fosilních paliv. Shodla se na tom většina vědců přítomných na nedávné pařížské konferenci IPCC¹. Ekologičtí aktivisté, slovy našeho prezidenta „ekoteroristé“, to tvrdili už dávno. Člověk je příčinou změn v klimatu, k nimž dnes dochází. Chceme-li použít morální hodnocení: **člověk JE VINEN**. Protestantská morálka je jednou z příčin. Šovinistický přístup podporovaný (zejména katolickou) církví je další příčinou. Pokřivený výklad příběhu o stvoření tradovaný po staletí v křesťanském světě má také podíl na přístupu, který má za následek devastaci přírody. Ano, **teologie JE VINNA**. A samozřejmě nezkrotná touha lidí mít víc, než je třeba...

Člověk je rakovinou na tváři Země. Ničí vše, co je živé, zamořuje neživé prostředí. Zabíjí ne kvůli jídlu, ale z nudy a pro potěšení. Zabíjí zvířata, své starší bratry, zabíjí i příslušníky svého rodu. Hraje si na slepého, nechce dohlédnout následky svých činů. Země musí proklínat den, kdy se na ní objevil člověk. Stydím se za to, co Zemi děláme. Nejsem hrdá, že jsem člověk.

O tom, jakým způsobem přírodu ničíme, se můžeme dočíst v různých knihách, časopisech i na internetu. Nebudu tedy popisovat kácení deštných pralesů, těžbu nerostných surovin, vymírání vzácných rostlinných i živočišných druhů, zamoření půdy, vody, vzduchu, globální oteplování, degradaci a masovou destrukci celých ekosystémů, utrpení zvířat ve velkochovech, při mezinárodních transportech a na jatkách, důsledky přemnožení lidstva, vykořisťování zemí třetího světa... Budu se soustředit na etický pohled na tuto situaci a na některé (zdaleka na všechny) teologické aspekty ekologické etiky.

1. Ekologická krize

Ekologická krize je označována nejen jako krize přírodních systémů, ale jako krize společenská, krize hodnotová, krize duchovní. Je nezodpovědné bagatelizovat ekologickou krizi na „poškození životního prostředí“ a na politováníhodné „vedlejší efekty“ moderních věd a technologií. Lehkovážné je přijetí teze, že ekologická krize je řešitelná technickými postupy. Ekologická krize je způsobená krizí hodnot. Nejde zde o problém politické, ekonomické či technologické teorie, nýbrž o problém našeho osobního vztahu k prostředí. Musíme se ptát po svých hodnotách, neboť způsob, jakým se na životní prostředí díváme, určuje to, jak s ním zacházíme. Myšlenky a činy jdou ruku v ruce. Chceme-li změnit důsledky činů, musíme změnit činy; chceme-li změnit činy, musíme změnit myšlení. Musíme změnit myšlení! Jinou možnost nemáme!

2. Krátký exkurz do změn eko-etického paradigmatu

Na otázku „Kdo nebo co tvoří morální společenství?“ se po několik tisíciletí odpovídalo téměř jednohlasně, že přece lidé. Samozřejmě ne vždy bylo takto chápáno celé lidské společenství; ne všichni lidé byli považováni za rovnocenné (méněcenní byli zejména barbaři, černoši, ženy, děti, pohané a jinověrci, postižení, chudí...). Etika životního prostředí, jak sám název napovídá, má mnohem širší záběr, pokud jde o „morální společenství“. Prostředí samo má být objektem morálních obav a mělo by být bráno v úvahu, když se uvažuje o povaze morálních standardů a na koho nebo na co by se měly vztahovat. Otázkou však je, co vše zahrnovat pod pojem prostředí.

Myšlenka, že některá zvířata by mohla či měla být zahrnuta do morálních vztahů, není nijak nová. Už antičtí filosofové² uvažovali, z jakých důvodů se máme chovat ke zvířatům eticky. Dle mého názoru

¹ Mezinárodní panel pro klimatické změny při OSN.

² V 5., 4. a 3. stol. př. Kr.: Pythagoras, Aristoteles, Epikuros – každý měl trochu jiné důvody, proč zahrnout zvířata do morálního společenství, ale bohužel není prostor se tím zde zabývat.

průlom v etickém myšlení ve vztahu ke zvířatům znamenal dílo Jeremy Benthama³, podle něhož by základní otázka neměla znít „Umí zvířata uvažovat?“ ani „Umí mluvit?“, ale „Umí trpět?“. Jestliže tedy zvířata opravdu zažívají bolest a slast, vyplývá z toho, že mají stejnou morální váhu jako lidé? Pokud ano, můžeme je oprávněně zabíjet pro potravu? Tvzení o stejné morální váze by znamenalo, že zvířata mohou být oprávněně zabíjena pro potravu, pouze pokud jsme ochotni totéž činit lidem. V druhé polovině 20. století vystoupili s podobně revolučními myšlenkami Peter Singer⁴ a Tom Regan.

Někteří myslitelé však šli ještě dál v rozšiřování pojmu morální prostředí. Aldo Leopold mluvil o etice krajiny⁵ – rozšířil společenství nejen na lidi a zvířata, ale i na rostliny, půdu, vodu, vzduch. Dosud bylo centrum etického zájmu zaměřeno především na jednotlivé organismy, A. Leopold však staví do středu environmentální celky (druhy a ekosystémy), o nichž tvrdí, že mají morální hodnotu. Správné pak je to, co směřuje k zachování integrity, stability a krásy biotického společenství; špatné je, co má tendenci jinou.

Pravděpodobně nejdál jdou hlubinní ekologové, kteří tvrdí, že pracovní hypotézou týkající se etických hodnot by mělo být „biosférické rovnostářství“. Arna Naess tento pojem vysvětluje jako „stejná práva na život a rozkvět“ pro všechny formy a způsoby života. Tento princip není možné dokonale uvést do praxe, neboť „jakákoliv realistická praxe vyžaduje určitou dávku zabíjení, vykořisťování a potlačování“. Nasadě je nejen otázka, jak moc zabíjet, ale koho/co zabíjet? A tak i hlubinní ekologové jsou nevyhnutelně tlačeni k vytváření hierarchie hodnot bytostí – navzdory tomu, že zastávají biosférické rovnostářství.

3. Některé teologické aspekty ekologické etiky

*„Traduje se jménem Rabbiho Nátana: Tři byli předvoláni k soudu a čtyři odsouzeni.
Jsou to: Adam, Eva a had byli předvoláni k soudu,
země však byla prokleta spolu s nimi,
neboť stojí psáno:
Budiž prokleta země!“⁶*

3.1 Podíl křesťanství na ekologické krizi

Křesťanství je bezpochyby jedním z kořenů dnešní ekologické krize. Konkrétně je to antropocentrická orientace celého náboženství, resp. jeho antropocentrická interpretace: ustanovila totiž dualismus člověka a přírody a trvá na tom, že je Boží vůlí, aby člověk přírodu vykořisťoval v zájmu vlastních cílů. Navíc je vykořisťování přírody umožněno díky vyvrácení pohanského animismu.⁷

Základním antropocentricky chápaným textem je příběh o stvoření světa z Gn 1 (elohistická redakce) se svou metaforou **panství člověka nad přírodou**. „*I řekl Bůh: „Učínme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby. Ať lidé panují nad mořskými rybami a nad nebeským ptactvem, nad zvířaty a nad celou zemí i nad každým plazem plazícím se po zemi. ... Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem... jako muže a ženu je stvořil. A Bůh jim řekl: „Plodte se a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe.“ (Gn 1, 26-28)*

³ Introduction to the Principles of Morals of Legislation, 1789.

⁴ Animal Liberation, 1976.

⁵ A Sand County Almanac, 1948. Toto dílo zaslal A. Leopold do tisku týden před svou smrtí.

⁶ SCHUBERT, K. Židovské náboženství v proměnách věků. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 43.

⁷ Erazim Kohák si klade otázku, zda je antropocentrismus něčím prvotním a přirozeným. Dochází k tomu, že tento postoj „krátkozrakého sobectví“ je typický až pro vysoce vyspělé civilizace, u kterých je obvykle znakem úpadku (poslední desetiletí Římské říše, předvečer francouzské revoluce...). Raný člověk, kočovník, lovec, pastevec, zemědělec, nemívá iluze o své důležitosti. Je si naopak vědom své zranitelnosti a nedůležitosti. Všechno se mu jeví jako dar. Velikou skutečností a tajemstvím není on sám, nýbrž příroda, která ho obklopuje ze všech stran. Vzbuzuje v něm posvátnou úctu.

„Podmaňte se zemi“ bylo považováno za Boží příkazání k ovládnutí přírody a k dobytí světa. Aby ne, vždyť hebrejská slovesa רדה a כבש (panování, podmaňování) znamenají v jiných biblických souvislostech potlačení, podrobení, okupaci. Jsou to velmi tvrdá slova, která by mohla znamenat i „nejtvrdší stisknutí nepřítele určeného k likvidaci“ (např. Jl 4, 13).

Křesťanství mimo jiné přispělo k **desakralizaci přírody**. Příroda již není posvátná, stává se pro člověka materií, kterou může s Božím požehnáním bez jakýchkoliv zábran využívat ve svůj prospěch. Ano, judaismus a křesťanství skutečně odmítá pojímat přírodu a přírodní jevy jako božstva. Gn 1 je třeba chápat především jako velkou polemiku s pohanskými mýty: příroda není božská, nýbrž je dílem Boha, Božím stvořením. Slunce, měsíc, hvězdy nejsou bohové, ale svítidla umístěná na nebeskou klenbu. Člověk se jim nemá klanět; uctívat má jedině Stvořitele. Otázkou je, zda odbožštění přírody znamená také její odposvátnění – zda to, že jsme z přírodních jevů strhli masky bohů a démonů, znamená redukci na „holou přírodu“ ve smyslu materiálu neutrální povahy vhodného pro účelové využití.⁸

Mezi feministkami a feministy panuje konsensus o tom, že existuje nepopiratelná souvislost mezi ničením přírody a útlakem žen, mezi necitlivou nadvládou nad přírodou a různými společenskými hierarchiemi. Soudobá ekologická krize je důsledkem dlouhodobého procesu sociálního vylučování. Jak s tím souvisí křesťanství? Křesťanství a **patriarchát** jdou ruku v ruce, navzdory tomu, co kázal a jak se choval Ježíš. Různé biblické texty byly častokrát zneužívány k podmanění žen, k argumentaci, že jsou méněcenné a závislé na muži jako svém Pánu. Mnohé texty s osvobozujícím nábojem byly zamlčovány (díky v minulosti rozšířené negramotnosti celkem úspěšně). A tak vznikla hierarchie Bůh – muž – žena – příroda, seřazeno od nejmocnějšího a nejhodnotnějšího po protipól; hierarchie, v níž nadřazený člen má panovat a podrobit si články sobě nižší.

Ale opusťme již to, čím je křesťanstvo na ekologické krizi vinno, a podívejme se na to, čím může teologie v tomto problému přispět.

3.2 Konstruktivní přístupy v teologii k otázce ekologické etiky

Mimo elohistické tradice pojímající člověka jako „pána tvorstva“ existuje ve Starém Zákoně ještě tradice vycházející ze staršího, **jahvistického příběhu o stvoření (Gn 2, 4-25)**, který vykládá postavení člověka jako správce, který má starostlivě pečovat o svět, jenž mu byl svěřen. „*Hospodin Bůh postavil člověka do zahrady v Edenu, aby ji obdělával a střežil*“. (Gn 2, 15) Výrazy „obdělávat a střežit“ – צרר a שמר se užívají pro vyjádření o službě levitů a kněží v chrámě. Lze tedy říci, že správa člověka nad Boží zahradou má být bohoslužbou. Z této výpovědi nelze vyvodit, že je země vydána libovůli člověka, aby ji podmanil, ovládl a opanoval. Země je Božím dílem a náleží Bohu. Člověku je svěřena do péče, aby ji spravoval v souladu s Božím zákonem a s ohledem na Boží vůli.

Příroda a veškeré stvoření má pro člověka **zvěstný charakter**. Neukazuje pouze na sebe, ale má schopnost odhalovat něco, co ji přesahuje. Je to zachyceno ve Starém i Novém Zákoně. Podle Ž 19 „*nebesa vypravují o Boží slávě, obloha hovoří o díle jeho rukou*“ a v Ž 50, 6 „*nebesa hlásají jeho spravedlnost*“. V Novém Zákoně najdeme četná podobenství, v nichž Ježíš odkazuje své posluchačstvo na tvorstvo, nechává je mluvit a činí je tak Božími kazateli. Apoštol Pavel píše v listu Římanům o pohanech, že „*to, co lze o Bohu poznat, je jim přístupné, Bůh jim to přece odhalil. Jeho věčnou moc a božství, které jsou neviditelné, lze totiž od stvoření světa vidět, když lidé přemýšlejí o jeho díle...*“ (Ř 1, 19n). Rovněž Origenés psal, že „*tento viditelný svět obsahuje poučení o světě neviditelném...*“. M. Balabán mluví o zvláštním poslání, jímž je mimolidské stvoření pověřeno – zvěstovat poselství, Boží slávu, a na základě tohoto pověřeného zvěstování je příroda posvátná. Nikoliv božská, ale vpravdě posvátná.

J. Moltmann představuje **svět jako podobenství Boha**, přičemž vychází z tradice přirozené teologie. Teologická tradice mluví o dvojím poznání Boha – ze stvoření a z Písma (nebo také o dvou knihách –

⁸ M. Balabán.

knize přírody a knize zjevení). G. Greshake nazývá tvorstvo vyjádřením Boha, **symbolem, svátostí**, znamením a působivým médiem sebezjevení a sebedarování Boha. Tvorstvo je podle Greshaka více než podobenství Boha: „*Bůh se v něm ukazuje a dává sám sebe... Je ve svém tvorstvu přítomen skrze Ducha, který dává život, a skrze toho Ducha neustále spojuje tvorstvo v jeho jinakosti se sebou*“.⁹ Země v tomto pojetí není předmětem nadvlády člověka, nýbrž symbolem a svátostí Boha, který se nechává ve světě hledat a nalézt.

Boha lze nacházet ve všech věcech, aniž bychom se museli nutně stát panteisty. Pan-en-teismus má svou oporu v Bibli, ačkoliv se žido-křesťanská víra zakládá na rozlišování Boha a světa: Boha nelze chápat světsky a svět božsky. Bůh je vůči světu transcendentní. J. Moltmann navrhuje v rámci ekologické nauky o stvoření zaměřit se ne na rozlišování Boha a světa, nýbrž na poznání Boží přítomnosti ve světě a přítomnosti světa v Bohu a začít vnímat a vyučovat **imanenci Boha ve světě**. Tyto myšlenky mají svou oporu v Písmu. Uvedu např. slova apoštola Pavla citujícího antické básníky ve své promluvě k athénským posluchačům na Areopagu: „*Neboť v něm žijeme, pohybujeme se, jsme...*“ (Sk 17, 28). V dopise Korintským píše Pavel, že „...*bude Bůh všechno ve všem*“ (1Kor 15, 28), v dopisu do Efezu, že je „*jeden Bůh a Otec všech, který je nade všemi, skrze všechny působí a je ve všech*“ (Ef 4, 6).

Vrcholem Božího sebezjevení a přítomnosti ve světě je Boží **inkarnace** v Kristu. Díky vtělení Boha nabývá vše tělesné nový charakter. Kristus tím, že přijímá tělo, **posvěcuje vše tělesné, celý hmotný svět**.¹⁰ F. Kunetka poukazuje na to, že skutečnost inkarnace odhaluje, že „*vrcholem spásy není odsvětštění člověka v pouhého ducha, aby takto přišel k Bohu, nýbrž sestupující a nevratná Boží světskost, příchod Božího Logu do těla, přijetí materiality, které mají zůstat trvalou Boží skutečností, v níž se pro nás Bůh ve svém Logu skutečně a definitivně vyslovuje*“.¹¹

Feministická teologie pracuje s metaforou **světa jako Božího těla**. Z toho plyne zajímavý důsledek: Bůh je v nebezpečí. Je zranitelný, ohrožený, vydán do lidských rukou. Na kříži zabíjeli lidé Boha v Ježíšově těle. Dnes je Bůh v smrtelném nebezpečí v těle světa. Nemůžeme být lhostejní k tomu, co se děje se světem. Každý za to nese zodpovědnost. Feministický model dále předpokládá, že v lásce k světu Bůh miluje těla. Tato představa je výzvou tradici, která je tělu nepřátelská, antifyzická a antimateriální.

Teologie vždy kladla důraz především na spásu člověka. V kontextu současné ekologické krize však vyvstává otázka: vztahuje se příslib vykoupení pouze na člověka? Je mimolidské stvoření pouze jevištěm pro dějiny spásy lidských bytostí? Anebo můžeme mluvit o **eschatologické naději mimolidského tvorstva**? Pavel píše v souladu s židovskou tradicí, že tvorstvo bylo vydáno marnosti, ale ne svou vlastní vinou, nýbrž vinou toho, kdo je marnosti vydal – člověkem (Ř 8, 20). Ten, který měl být dobrým správcem Božího stvoření, svým selháním přivodil trest nejen sobě, ale všemu tvorstvu. Pro mimolidské tvorstvo však platí eschatologická naděje: „*Až se zjeví sláva Božích synů, bude celé tvorstvo vysvobozeno z otroctví zániku a uvedeno do svobody a slávy Božích dětí*“ (Ř 8, 21). „*A když pomíjitelné obleče nepomíjitelnost a smrtelné nesmrtelnost, pak se naplní, co je psáno: Smrt je pohlcena, Bůh zvítězil*“ (1Kor 15, 54). „*Vlk bude pobývat s beránkem, levhart s kůzlem odpočívát. Tele a lvíče a žírný dobytek budou spolu... kráva se bude popásat s medvědicí... lev jako dobytče bude žrát slámu*“¹²...“ (Iz 11, 6nn).

Tomuto času spásy však má předcházet katastrofa¹³, kterou barvitě líčí apokalyptická literatura. Pavel píše v kontextu konečného osvobození o **stvoření sténajícím v porodních bolestech** (Ř 8, 22). Porodní bolesti ukazují důležitou vlastnost mesiánského věku: totiž plodnost, schopnost dát vzniknout něčemu novému.

⁹ GRESHAKE, G. *Nacházet Boha ve všech věcech*. Praha: Zvon, 1995, str. 32.

¹⁰ Toto téma rozvádí P. Teilhard de Chardin ve svém spise *Chuť žít*.

¹¹ KUNETKA, F. *Inkarnační aspekt v sakramentálním slavení církve*. In *Vtělení, Vykoupení, Církev*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1997, s. 22.

¹² Bude se jednat o návrat do ráje, ztraceného vinou člověka. Bůh podle Bible stvořil lidi a zvířata jako vegetariány: Gn 1, 29.

¹³ Ve 20. století se mluví o čtyřech jezdcích nové globální apokalypsy, jimiž jsou: populační exploze, vyčerpávání přírodních zdrojů, znečišťování životního prostředí a války (státní násilí). OPOČENSKÁ, J. *Zpovzdálí se dívaly také ženy. Výzva feministické teologie*. Praha: Kalich, 1995, s. 134.

Závěr

Současná ekologická krize, která není jen krizí ekosystémů, ale také krizí společenskou, hodnotovou, krizí lidské identity, se stává výzvou pro hledání nových cest, nového vztahu člověka k mimolidskému světu a hledání etických zásad pro jednání s tímto mimolidským světem. Je výzvou teologii, aby do tohoto hledání také přispěla způsobem sobě vlastním. J. Moltmann navrhuje vypracovat novou teologickou nauku o stvoření: „*Poté, co se lidé po staletí snažili chápat **Boží stvoření jako přírodu**, aby ji učinili ... užitečnou, záleží nyní na tom, abychom chápali ... **přírodu jako Boží stvoření** a naučili se jí vážit jako takové*“.¹⁴ Člověk má být zodpovědným, milujícím a laskavým správcem, knězem stvoření (J. Moltmann).

Co z toho plyne do praxe? Do normálního denního života neobtěžovaného teologickými myšlenkami? Má cenu chovat se ekologicky, třídit odpad, nejíst maso, jezdit vlakem... když zbytek lidstva (alespoň ta bohatší část) neskutečně plýtvá vším a zamořuje životní prostředí? ... Ano, má to cenu. Má cenu rozhodnout se pro dobrovolnou skromnost. I kdybych měla být jediná, kdo se pro ni na světě rozhodl. „*Nepřidáš se k většině, páchá-li zlo*“ (Ex 23, 2).

LITERATURA:

KUSHNER, T. K., THOMASMA, D.C. a kol. *Od narození do smrti: etické problémy v lékařství*. Praha: Mladá fronta, 2000. ISBN 80-204-0883-5.

MIKULÍKOVÁ, M. *Některé teologické aspekty ekologické etiky*. Praha: Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském, 2002. ISBN sine.

OPOČENSKÁ, J. *Zpovzdálí se dívaly také ženy. Výzva feministické teologie*. Praha: Kalich, 1995. ISBN 80-7017-912-0.

KOHÁK, E. *Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky*. Praha: SLON, 1998. ISBN 80-85850-86-9.

¹⁴ MOLTSMANN, J. *Bůh ve stvoření*. Brno: CDK, 1999, str. 26.